

Д. В. Дзятко, П. А. Міхайлаў (Мінск)

ДА ПРАБЛЕМЫ АПІСАНИЯ ТЭРМІНАСІСТЭМЫ (на матэрыяле тэрмінасістэмы матэматыкі)

1. Нават павярхоўны аналіз тыпаў тэрміналагічных адзінак сведчыць пра канцэптуальную ўзаемасувязь спецыяльных найменняў, якая рэалізуецца праз іх функцыянаванне ў выглядзе збалансаванай сістэмы [10, с. 264]. Таму аб'ектыўным можа быць толькі тое апісанне навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, якое грунтуецца не на даследаванні семантыкі і спецыфікі ўтварэння асобных тэрмінаў, а на **сістэмным** вывучэнні ўсёй сукупнасці тэрмінаадзінак, аб'яднаных **сістэмнымі** сувязямі ў адну **тэрмінасістэму**.

На нашу думку, паспяховае апісанне любой навукова-тэхнічнай тэрміналогіі непасрэдна залежыць ад вырашэння шэрагу ключавых пытанняў: а) якое аб'яднанне тэрмінаў лічыць тэрмінасістэмай; б) у якіх дачыненнях знаходзяцца моўная сістэма і тэрмінасістэма; в) што лічыць мінімальным элементам тэрмінасістэмы; г) што разумець пад сістэмнымі сувязямі паміж элементамі тэрмінасістэмы; д) што з'яўляецца зыходным у апісанні: структура або семантыка тэрмінасістэмы.

2. З пункту погляду сучаснай філасофіі і метадалогіі навукі **сістэмай** лічыцца катэгорыя, якая фарміруе анталагічнае ядро сістэмнага падыходу і абазначае аб'ект, арганізаваны ў якасці пэўнай цэласнасці, дзе энергія сувязей паміж элементамі сістэмы пераўзыходзіць энергію іх сувязей з элементамі іншых сістэм [2, с. 619]. Такім чынам, **тэрмінасістэма** – гэта тэарэтычны канструкт, які аб'ядноўвае ўсю сукупнасць тэрмінаў пэўнай навукова-тэхнічнай галіны і характарызуецца: а) адноснай аўтаномнасцю; б) структурнасцю, г.зн. немагчымасцю існавання сістэмы без існавання структурных кампанентаў; в) агульнай цэласнасцю як вынікам закамэрных адносін паміж элементамі; г) неадытыўнасцю ўласцівасцей усёй тэрмінасістэмы ў дачыненні да ўласцівасцей асобных элементаў; д) іерархічнасцю, якая дазваляе падзяляць сістэму на шэраг іншых або самой уваходзіць у іншыя ў якасці складовага кампанента [6, с. 62].

3. У лінгвістыцы **элементам** традыцыйна лічыцца “адносна непадзельны кампанент моўнай сістэмы” [1, с. 67]. Так, напрыклад, элементамі тэрмінасістэмы матэматыкі з'яўляюцца асобныя матэматычныя тэрміны, якія існуюць не ізалявана, а ў супастаўленні з іншымі матэматычнымі тэрмінамі. З навукова-даследчымі мэтамі элементы могуць аб'ядноўвацца ў больш дробныя структуры, якія, аднак, аўтаномна ў тэрмінасістэме могуць і не функцыянаваць. Справядлівым, на нашу думку, трэба прызнаць меркаванне Г. П. Мельнікава адносна таго, што “сістэма ў надсістэме з'яўляецца

элементам надсістэмы, сістэма ў дачыненні да свайго элемента выступае як надсістэма” [8, с. 37]. З гэтага вынікае, што тэрмінасістэма пэўнай навукова-тэхнічнай галіны (напр., матэматыкі) арганічна ўваходзіць у агульную сістэму тэрмінаў, якая ў сваю чаргу з’яўляецца складовай часткай лексічнай сістэмы нацыянальнай мовы.

4. Аб’яднанне элементаў у сістэму, на наш погляд, у тэрміналогіі адбываецца з дапамогай абстрактных **сістэмных сувязей**, якія з’яўляюцца вынікам ўзаемадзеяння тэрмінаадзінак на структурным, семантычным і дэрываталагічным узроўнях.

На семантычным узроўні сістэмнасць (у значэннях “арганізаванасць” і “узаемазалежнасць”) праяўляецца ў сінаніміі, полісеміі і антаніміі тэрмінаў. На дэрываталагічным – у спецыялізацыі словаўтваральных сродкаў сістэмаўтваральнага тыпу, функцыянаванні спецыфічных словаўтваральных мадэлей, а таксама ў іерархічнасці спосабаў тэрмінаўтварэння.

5. Больш падрабязна спынімся на структурным праяўленні сістэмнасці, паколькі “мова складаецца з фармальных элементаў, што злучаюцца ў пераменныя камбінацыі ў адпаведнасці з пэўнымі прынцыпамі структуры” [3, с. 23].

Функцыянаванне сістэмы і матэрыяльная рэалізацыя яе элементаў другасныя ў дачыненні да **структуры**, якая з гэтых элементаў фарміруецца і ў многім вызначае асаблівасці існавання самой сістэмы [2, с. 620]. Ідэя, што “моўная сістэма не проста валодае структурай – яна і ёсць структура” [7, с. 60], сведчыць пра першаснасць структурнага (структурна-семантычнага) падыходу пры аналізе любой тэрмінасістэмы. Так, усю сукупнасць тэрмінаў можна падзяліць на дзве асноўныя групы: аднаслоўныя і мнагаслоўныя тэрміны. Да **аднаслоўных** адносяцца аднакампанентавыя і двухкампанентавыя (кампазіты) спецыяльныя найменні. Да **мнагаслоўных** (т.зв. тэрмінаў-словазлучэнняў, комплексных тэрмінаў) адносяцца двухкампанентавыя, трохкампанентавыя, чатырохкампанентавыя і г.д. тэрміны.

На прыкладзе двухкампанентавых аднаслоўных тэрмінаў праілюструем магчымыя накірункі апісання тэрмінасістэмы. На нашу думку, да **двухкампанентавых** аднаслоўных тэрмінаў мэтазгодна аднесці спецыяльныя найменні, у якіх вылучаюцца дзве структурна-семантычныя складовыя часткі (т.зв. сімвалічныя адзінкі [4, с. 269]). **Дыстантнымі** двухкампанентавымі тэрмінамі могуць лічыцца тэрмінаадзінкі, якія з’яўляюцца структурна-семантычнымі аб’яднаннямі двух самастойных тэрмінаў з поўным захаваннем іх марфемнага складу і, як правіла, з захаваннем іх значэнняў: *косінус-пераўтварэнне* ‘пераўтварэнне $F(f)$ цотнай функцыі $f(x)$ ’ [9, с. 172] = косінус – ад н.-лац. *cosinus* ‘адна з трыганаметрычных функцый, адносіны прылеглага катэта да гіпатэнузы’ + *пераўтварэнне* мноства

X у мноства Y 'біектыўнае адлюстраванне X на Y '. Дыстантныя тэрміны-кампазіты абазначаюць складаныя навуковыя рэаліі, што на лагічным узроўні выступаюць як аб'яднанні двух паняццяў, і могуць характарызавацца спалучальнымі або падпарадкавальнымі адносінамі паміж кампанентамі. Тэрміны са **спалучальнымі** адносінамі паміж кампанентамі характарызуюцца лексічна-семантычнай раўнапраўнасцю асноў: *вызначнік-здабытак*, *інтэгра-дыферэнцыяльны*, *канформна-інварыянтны* і інш., а кампазіты з **падпарадкавальнымі** адносінамі паміж кампанентамі вызначаюцца лексічна-семантычнай раўнапраўнасцю асноў, г.зн. кампанент, які знаходзіцца ў прэпазіцыі, удакладняе або дыферэнцуе значэнне апорнага кампанента: *гама-размеркаванне*, *сінус-пераўтварэнне* і інш. Да **кантактных** двухкампанентавых тэрмінаў адносяцца структурна-семантычныя аб'яднанні двух самастойных тэрмінаў з істотнай структурнай трансфармацыяй аднаго або абодвух кампанентаў: *дэцыметр* 'адзінка даўжыні, роўная адной дзесятай долі метра' – ад гр. *decem* 'дзесяць' + *metreo* 'вымяраю'.

6. Далейшае апісанне тэрмінасістэмы, на наш погляд, мэтазгодна праводзіць з улікам: а) лексічна-граматычнага складу; б) спосабаў тэрмінаўтварэння (для аднаслоўных тэрмінаў); в) актыўных канструкцый (для мнагаслоўных тэрмінаў); г) генетычнай характарыстыкі тэрмінаў і іх кампанентаў.

Такім чынам, паколькі мова з'яўляецца строга кагерэнтнай сістэмай, якая складаецца з мноства іншых сістэм, звязаных паміж сабой адносінамі узаемазалежнасці [5, с. 106], у аснове даследавання і апісання любой тэрміналогіі павінна быць паняцце тэрмінасістэмы як адзіна магчымага спосабу арганізацыі тэрміналагічнай лексікі.

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. – М.: Флинта; Наука, 2005.
2. Бабайцев А. Ю. Система // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн.: В. М. Скакун, 1998.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Едиториал УРСС, 2002.
4. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. – М.: Прогресс, 2000.
5. Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. – М.: Прогресс, 1992.
6. Гречко В. А. Теория языкознания. – М.: Высш. шк., 2003.
7. Лайонз Д. Язык и лингвистика. – М.: Едиториал УРСС, 2004.
8. Мельников Г. П. Системная типология языков: Принципы, методы, модели. – М.: Наука, 2003.
9. Матэматычная энцыклапедыя / Гал. рэд. В. Бернік. – Мн.: Тэхналогія, 2001.
10. Татаринев В. А. Теория терминоведения: В 3 т. Т.1. Теория термина: История и современное состояние. – М.: Московский Лицей, 1996.